

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΠΑΤΡΩΝ
UNIVERSITY OF PATRAS

Διδακτική της Γλώσσας Ι

Ενότητα 7: Κειμενικά είδη στο νηπιαγωγείο

Μαριάννα Κονδύλη

Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης και της Αγωγής στην Προσχολική Ηλικία (ΤΕΕΑΠΗ)

ΑΝΟΙΚΤΑ ακαδημαϊκά μαθήματα ΠΠ

1. Σκοποί ενότητας	2
2. Περιεχόμενα ενότητας.....	2
3. Γένη λόγου και κειμενικά είδη.....	3
4. Εισαγωγή στην έννοια της Πολυτροπικότητας ¹	4

1. Σκοποί ενότητας

- Να κατανοηθεί η έννοια των κειμενικών ειδών (Genres)
- Να περιγραφούν τα χαρακτηριστικά των γενών λόγου στο νηπιαγωγείο (περιγραφή, αφήγηση, επιχειρηματολογία).

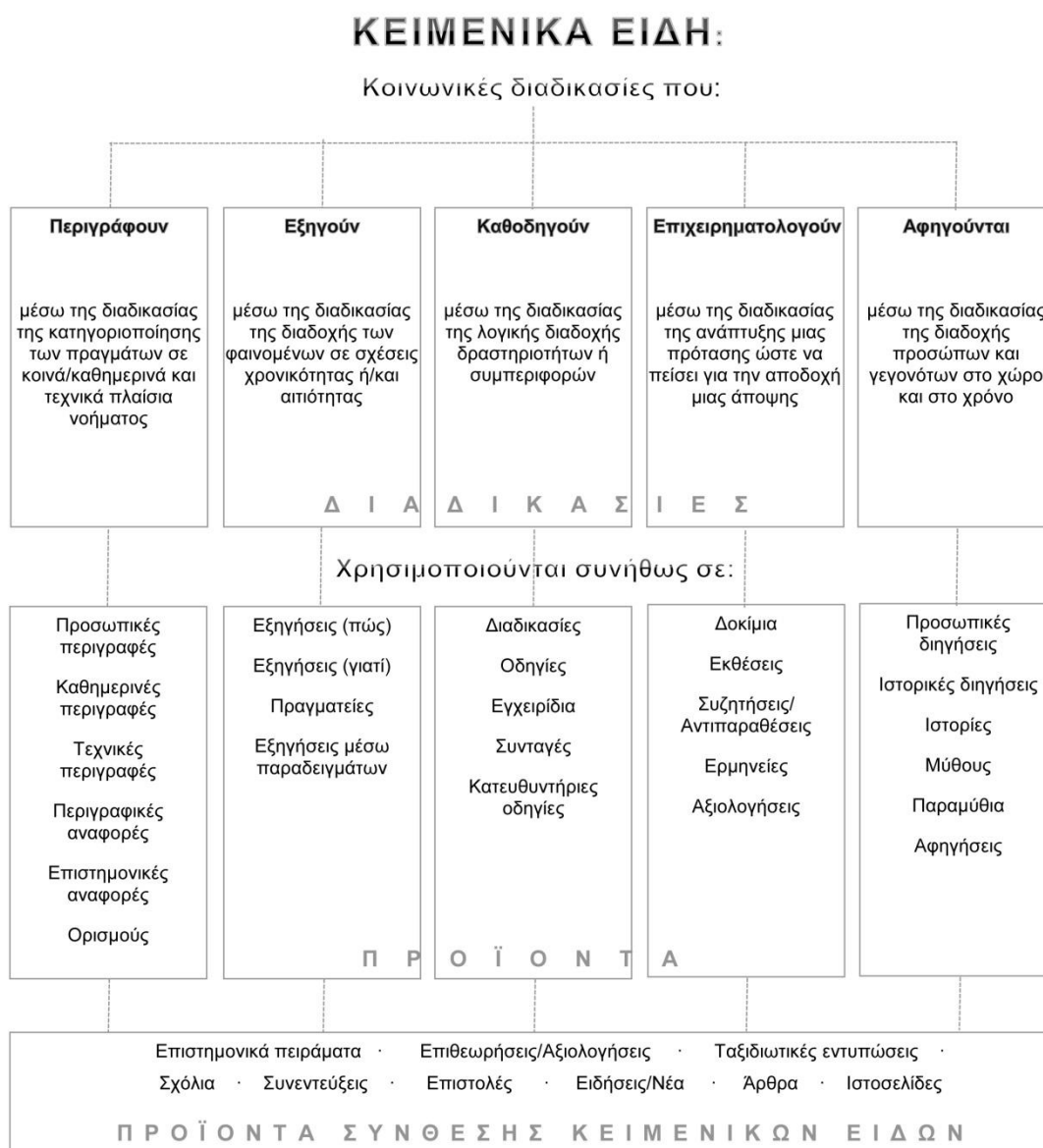
2. Περιεχόμενα ενότητας

Στην ενότητα αυτή επιχειρείται μί αεπαφή με τα διάφορα κειμενικά είδη και περιγράφονται τα βασικά χαρακτηριστικά των γενών λόγου στο νηπιαγωγείο (περιγραφή, αφήγηση, επιχειρηματολογία).

3. Γένη λόγου και κειμενικά είδη

Το κειμενικό είδος είναι «μία σταδιακή, στοχοθετημένη κοινωνική διαδικασία» (βλ. Martin & Rose, 2008). Η διαδικασία του κειμενικού είδους είναι σταδιακή, γιατί απαιτούνται συνήθως περισσότερες από μία φάσεις νοήματος κατά την πραγμάτευση ενός κειμενικού είδους: τα κειμενικά είδη αποτελούνται από διακριτά μέρη που συνεργάζονται για να δομήσουν το νόημα ενός κειμένου. Είναι επίσης στοχοθετημένη, γιατί οι φάσεις αυτές έχουν στόχο να ολοκληρώσουν κάτι, το οποίο, εάν μείνει στη μέση, μας προκαλεί απογοήτευση, και κοινωνική, γιατί τα κειμενικά είδη λειτουργούν αλληλεπιδραστικά: οι συγγραφείς τους τα διαμορφώνουν για διαφόρων ειδών αναγνώστες.

Στη συνέχεια παραθέτουμε έναν πίνακα (από το βιβλίο των Knapp & Watkins 2005: 27) με τα βασικά κειμενικά είδη, τα οποία, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, ισχύουν στο σχολικό γραμματισμό.

Σχήμα 1: Κειμενικά είδη (Knapp & Watkins 2005: 27)

Αναλυτικότερη περιγραφή για τα γένη λόγου δίνεται στην Πύλη για την ελληνική γλώσσα: [Περιγραφή](#), [Αφήγηση](#), [Επιχειρηματολογία](#).

Επιστρέφοντας στη γλωσσική επικοινωνία, θα επαναλάβουμε ότι ρόλος του σχολείου δεν είναι να αλλάξει όσο να διευρύνει το υπάρχον γλωσσικό δυναμικό των παιδιών ώστε να μπορέσουν να ανταποκριθούν σε καινούρια ζητούμενα διαφόρων μορφών επικοινωνίας. Οι εφαρμογές της περιγραφικής διδασκαλίας δείχνουν ότι πρόκειται για μία ενεργό διαδικασία, κατά την οποία η πρακτική της πρέπει να γίνεται συστηματικά στην καρδιά των μαθημάτων και να μην επαφίεται σε ευκαιριακές ενότητες.

Βάσει των παραπάνω επισημάνσεων, η διδακτική λειτουργία του σχολείου θα πρέπει να εστιάζεται στην διεύρυνση του γλωσσικού δυναμικού των μαθητών/τριών παράλληλα με τη διδασκαλία όσο το δυνατόν περισσότερων ποικιλιών της γλώσσας. Στόχος είναι η διεύρυνση της γενικότερης επικοινωνιακής ικανότητας, μέσα από την ανάλυση των συνθηκών παραγωγής των εκφωνημάτων και σε συνάρτηση με το συμφραστικό, κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον. Αν η διδασκαλία περιοριστεί στο να κατασκευάζονται ορθές προτάσεις χωρίς αναφορά στη λειτουργία τους, ή αν συγκεντρωθεί μόνο στη μεταγλωσσική γνώση του μηχανισμού, δεν μπορεί να συνεισφέρει ουσιαστικά στην εκμάθηση της γλώσσας. Ειδικά στις μικρές ηλικίες, η επίτευξη των επικοινωνιακών στόχων πραγματοποιείται και με την αξιοποίηση όλων των γλωσσικών και εξωγλωσσικών στοιχείων, ώστε οι οδηγηθούν οι μαθητές/τριες στη συνειδητοποίηση της λειτουργίας της γλώσσας για την πραγμάτωση των ανθρώπινων σκοπών.

Μπορούμε λοιπόν να παρατηρήσουμε ότι το ενδιαφέρον μετατοπίζεται σταδιακά από τις κανονικότητες των δομών της γλώσσας στη διαφοροποίησή τους ανάλογα με τις διαφορετικές συνθήκες του λόγου. Άρα η διαφοροποίηση του «ύφους» στο επίπεδο του κειμένου αλλά και στο επίπεδο της λέξης και της πρότασης ασκεί μακροπρόθεσμα τους/-ις μαθητές/-τριες στο να παράγουν οποιοδήποτε είδος κειμένου στη βάση των επικοινωνιακών τους στόχων.

4. Εισαγωγή στην έννοια της Πολυτροπικότητας¹

της Ελένης Χοντολίδου*

Παρά το γεγονός ότι η θεωρία του Saussure, και ιδιαιτέρως η συμβολή της έννοιας της συγχρονίας προκάλεσε βαθιά τομή συνολικά στο χώρο των κοινωνικών επιστημών, αναιρώντας την πρωτοκαθεδρία της γραπτής γλώσσας, η τομή αυτή δεν επηρέασε ουσιαστικά τον τρόπο σκέψης μας. Στον δυτικό πολιτισμό, ο γραπτός λόγος εξακολουθεί να έχει μια ιδιαίτερη ισχύ, παρόλο που κατά την καθημερινή μας επικοινωνία γράφουμε πολύ πιο σπάνια απ' ό,τι μιλούμε και απ' ό,τι ακούμε ή διαβάζουμε, προσπαθώντας να κατανοήσουμε το λόγο των άλλων. Ακόμη και στα «ακαδημαϊκότερα» επαγγέλματα, όπως λ.χ. του/της ερευνητή/τριας, ο χρόνος που καταναλώνουν τα

* Το κείμενο αυτό της Ελένης Χοντολίδου έχει δημοσιευτεί στο περιοδικό *Γλωσσικός Υπολογιστής*, τ. 1, 1999, στον Ηλεκτρονικό Κόμβο του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας (ΚΕΓ), www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko1st/thematikes

μέλη της ακαδημαϊκής κοινότητας στο να ακούν και να μιλούν είναι δυσανάλογα μεγαλύτερος από αυτόν που καταναλώνουν γράφοντας και διαβάζοντας.

Βεβαίως, γνωρίζουμε επίσης ότι δεν επικοινωνούμε μόνο με τη γλώσσα• ότι η επικοινωνία συντελείται με πολλούς σημειωτικούς τρόπους [modes], ο καθένας από τους οποίους επιτελεί έναν ειδικό και σημαντικό ρόλο. Για παράδειγμα, δεν είναι δυνατόν να αποτιμήσουμε την επικοινωνία του/της εκπαιδευτικού με τους/τις μαθητές/τριές του χωρίς να συνυπολογίσουμε, παράλληλα με τα λεγόμενά του/της, τη στάση του σώματος, τις χειρονομίες, την έκφραση του προσώπου, το χαμόγελό και την ποιότητά του, το σφίξιμο των χειλιών του/της, κ.ο.κ.

Στο σχολείο, όμως, αντικείμενο μελέτης αποτελεί μόνο το γλωσσικό σημειωτικό σύστημα. Μάλιστα, η πεποίθηση για τη σπουδαιότητα της γραπτής γλώσσας έναντι όλων των άλλων τρόπων επικοινωνίας και σημειωτικών συστημάτων αντανακλάται έντονα και στο σχεδιασμό των σχολικών εγχειριδίων. Αυτό που κυριαρχεί —τουλάχιστον στα σχολικά εγχειρίδια κάποιων μαθημάτων— είναι ο γραπτός λόγος. αυτός είναι το «πραγματικό θέμα» και ό,τι άλλο υπάρχει στο βιβλίο, λ.χ. φωτογραφίες, χάρτες, σχεδιαγράμματα κ.ο.κ., χρησιμοποιούνται για να εικονογραφήσουν και να υποστηρίξουν το περιεχόμενο του γραπτού κειμένου. Ο τρόπος όμως που είναι παρουσιασμένο το κείμενο δεν είναι ασήμαντος. Τι είδους φωτογραφίες έχουμε και πόσο χώρο καταλαμβάνουν σε σχέση με το κείμενο;² Πόσο απλοϊκές ή πόσο σύνθετες είναι οι εικόνες και τα διαγράμματα; Τι είδους γραμματοσειρές χρησιμοποιούνται; Υπάρχουν τέτοιου είδους διαφορές μεταξύ των βιβλίων των γενικών και των τεχνικών σχολείων (στην περίπτωση της Ελλάδας μεταξύ Ενιαίου Λυκείου και Τεχνικών Επαγγελματικών Εκπαιδευτηρίων); Με δυο λόγια, η επιστήμη της επικοινωνίας στις μέρες μας στρέφει την προσοχή μας στα μέσα που όλοι/ες χρησιμοποιούμε όταν η γλώσσα δεν μας αρκεί για να εκφραστούμε, ή δεν αρκεί μόνο αυτή• δηλαδή, στους κώδικες της μη γλωσσικής επικοινωνίας.

Εάν κοιτάξουμε γύρω μας, θα διαπιστώσουμε ότι η κυριαρχία του γραπτού λόγου αμφισβητείται όλο και περισσότερο όχι μόνο λόγω του ειδικού βάρους της τηλεόρασης, αλλά και λόγω της πλατιάς χρήσης της εικόνας στη διαφήμιση, στα σύμβολα κάθε είδους, στις νέες τεχνολογίες της επικοινωνίας. Στην αύξηση του ενδιαφέροντός μας για τα άλλα σημειωτικά μέσα συνέβαλαν και διάφοροι επιστημονικοί χώροι, όπως οι σύγχρονες θεωρίες της λογοτεχνίας, οι οποίες άλλαξαν την αντίληψή μας για το κείμενο, λογοτεχνικό και μη. Τα κείμενα σήμερα γνωρίζουμε πολύ καλά πως είναι πολύσημα και δεν αποτελούν τη φυλακή ενός και μόνον νοήματος. Η πολυσημία είναι, εν μέρει, αποτέλεσμα και της πολυτροπικότητας του κειμένου³. Ως κείμενο σήμερα η γλωσσολογία, οι θεωρίες της λογοτεχνίας αλλά και η εκπαιδευτική γλωσσολογία θεωρούν μία σύνθετη ποικιλία κοινωνικών καταστάσεων ή συμβάντων: γραπτά κείμενα και αφίσες, video-clips και κινηματογραφικές ταινίες, σχολικά μαθήματα και πολιτικοί λόγοι, θεατρικές παραστάσεις ή θεατρικά δρώμενα κ.ά.⁴

Όταν λοιπόν θέλουμε να μελετήσουμε και να αναλύσουμε ένα κείμενο σήμερα, δεν εστιάζουμε μόνον στα γλωσσικά του στοιχεία αλλά εξίσου και στα μη-γλωσσικά. Εδώ είναι που η έννοια της πολυτροπικότητας είναι πολλαπλώς χρήσιμη. Ο όρος χρησιμοποιείται όταν αναγνωρίσουμε ότι τα μηνύματα ενός κειμένου (λ.χ. σε σχολικό βιβλίο ή σε κινηματογραφική ταινία), ενός graffiti ή μιας διαφήμισης, τα οποία μπορούν να κατανοηθούν από τους φυσικούς του αποδέκτες⁵, δομούνται με τη

γλώσσα (γραπτή και προφορική), την εικόνα, τις κιναισθητικές πράξεις (χειρονομίες, κινήσεις, πόζες, χειρισμός αντικειμένων) κλπ. Κάθε κείμενο, λοιπόν, σύμφωνα με τη θεωρία της πολυτροπικότητας είναι ένα πολλαπλό σύστημα⁶ τρόπων. Λ.χ. το θεατρικό έργο ή μία όπερα είναι εξαιρετικά σύνθετα πολυτροπικά κείμενα (ακόμη και στην έντυπη εκδοχή τους, πολύ περισσότερο ως δρώμενα). Σε κάθε κείμενο ένας ή περισσότεροι τρόποι μπορούν να είναι οι κυρίαρχοι αλλά ακόμη και σε κείμενα που κατ' αρχήν φαίνεται να υπερισχύει ένας τρόπος έναντι άλλων, μία προσεκτικότερη μελέτη τους θα μας έδειχνε ότι και άλλοι τρόποι είναι εξίσου σημαντικοί⁷.

Οι εισηγητές του όρου της πολυτροπικότητας (βλ. κυρίως Kress & van Leeuwen 1996) θεωρούν την πολυτροπικότητα όχι ένα επιπλέον στοιχείο που πρέπει να επισυναφθεί στην ανάλυση της επικοινωνίας, αλλά ως ουσιαστική και θεμελιώδη παράμετρο κάθε κειμένου. Παρά το γεγονός ότι στις κοινωνικές επιστήμες οι πιο εμπειριστωμένες αναλύσεις που γίνονται εστιάζουν στον τρόπο που χρησιμοποιούμε τη γλώσσα προκειμένου να παραχθεί νόημα, ποτέ δεν νοηματοδοτούμε μόνο με τη γλώσσα. Ο λόγος, σχεδόν πάντοτε, αναπτύσσεται παράλληλα με άλλα σημειωτικά μέσα, όπως λ.χ. τις κινήσεις, και, κατά τον ίδιο τρόπο, το γράψιμο πάντοτε παρατάσσει οπτικά γραφολογικά και τυπογραφικά σημειωτικά μέσα. Οι καλές εκδόσεις των λογοτεχνικών βιβλίων, για παράδειγμα, αυτήν ακριβώς την παράμετρο χρησιμοποιούν: τον τύπο των γραμματοσειρών, το είδος του χαρτιού, τον γενικό τρόπο παρουσίασης των κειμένων (ένα ποίημα σε κάθε σελίδα).

Αντίστοιχα, εξετάζοντας τον τρόπο που επιλέγουν να εκδώσουν τα προγράμματά τους δύο θίασοι, λ.χ. ένας «εμπορικός» και ένας «ποιοτικός», δεν είναι μόνον τα καθαρά γλωσσικά μέρη (τα σημειώματα των σκηνοθετών/τριών, κ.ο.κ.) αυτά που δίνουν τον τόνο και το στίγμα της εμπορικότητας ή αντίστοιχα του ποιοτικού. Ο τύπος των φωτογραφιών (φωτογραφίες συνόλου του θιάσου ή των πρωταγωνιστών/τριών, έγχρωμες ή ασπρόμαυρες φωτογραφίες), ο τύπος της γραμματοσειράς, η ποιότητα του χαρτιού (οι εμπορικοί θίασοι προτιμούν τα πολυτελή χαρτιά, σε αντίθεση με τους ποιοτικούς που στρέφονται στα οικολογικά χαρτιά, κ.ο.κ.), η ύπαρξη και το προβάδισμα των διαφημίσεων, είναι μερικά από τα μη γλωσσικά σημειωτικά συστήματα που νοηματοδοτούν το θεατρικό πρόγραμμα και κατατάσσουν έναν θίασο στους εμπορικούς ή τους ποιοτικούς θιάσους. Αυτοί οι άλλοι τρόποι (εμφάνιση, lay out, είδος χαρτιού κ.ά.) δεν είναι δευτερεύοντες, ούτε παραπληρωματικοί. Συντελούν όλοι μαζί στην πολυτροπικότητα του κειμένου, η οποία, με τη σειρά της, οδηγεί στην πρόσληψη του κειμένου και στην απόλαυση του/της αναγνώστη/τριας.

Ο τρόπος, ή μάλλον οι τρόποι, με τους οποίους τα διάφορα σημειωτικά μέσα (λόγος και γραφή, εικόνες και πράξεις) συμβάλλουν στις λειτουργίες της ρητορικής (του τρόπου δηλαδή με τον οποίο συγκροτείται ο λόγος σε κάθε κειμενικό είδος) είναι ακόμη προς διερεύνηση. Ωστόσο, ενώ σε θεωρητικό επίπεδο η πολυτροπικότητα έχει νόημα, η ανάλυση πολυτροπικών κειμένων δεν είναι ανεπτυγμένη ακόμη, καθώς τα μεθοδολογικά εργαλεία και οι πόροι που απαιτούνται (τεχνολογικά μέσα μεταγραφής των πολυτροπικών κειμένων, όπως μηχανή λήψης, video), δεν είναι διαθέσιμοι με την ίδια ευκολία που είναι διαθέσιμοι για τα μη πολυτροπικά κείμενα.

Σε τι μας είναι χρήσιμη η έννοια της πολυτροπικότητας στο σχολείο; Το ζήτημα μπορεί να ιδωθεί από δύο πλευρές: στο σχολείο διδάσκονται πλέον διαρκώς, ούτως ή άλλως, πολυτροπικά «κείμενα»: προσεγγίζονται και παράγονται λογοτεχνικά κείμενα, διδάσκονται και παράγονται ζωγραφικά έργα, οι μαθητές/τριες δραματοποιούν, οι καθηγητές/τριες διδάσκουν. Από την άλλη, το σχολείο θα όφειλε να ανοίξει τους ορίζοντές του στη συστηματική πλέον διδασκαλία και ανάλυση των πολυτροπικών κειμένων, προετοιμάζοντας έτσι τους/τις μαθητές/τριες του να χειρίζονται ικανοποιητικά την πληθώρα των πολυτροπικών κειμένων που τους περιβάλλει (Τύπος, τηλεόραση, teletext, βιντεοκλίπ, Internet κ.λπ). Μία συστηματική μελέτη και κατανόηση της πολυτροπικότητας αυτών των σχολικών πολυτροπικών «κειμένων» (από σχολικά βιβλία και κινηματογραφικές ταινίες μέχρι τις εργασίες των μαθητών/τριών) θα καθιστούσε τόσο τους/τις εκπαιδευτικούς όσο και τους/τις μαθητές/τριες συνειδητότερους/ες στην επικοινωνία μεταξύ τους (αλλά και με τους άλλους) και θα τους διευκόλυνε στην πρόσληψη και αποκωδικοποίηση της πραγματικότητας που βιώνουν. Κατά συνέπεια, θα έκανε την εκπαίδευση πιο ουσιαστική.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1 Οι ορισμοί και μέρος της παρουσίασης είναι ελεύθερη απόδοση και διασκευή από: Rhetorics of the Science Classroom: a multimodal approach-an ESRC funded project/mid-project consultative meeting. Ινστιτούτο Εκπαίδευσης, Πανεπιστήμιο Λονδίνου, Ιούνιος 1998.

2 Αυτό είναι πολύ σημαντικό στοιχείο και για τις εφημερίδες. Οι «σοβαρές» εφημερίδες έχουν λιγότερες ή και καθόλου φωτογραφίες καθώς απευθύνονται σε μορφωμένο αναγνωστικό κοινό και βασίζονται στο λόγο, ενώ οι «λαϊκές» εφημερίδες —με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τις αθλητικές— δίνουν μεγάλη βαρύτητα στις φωτογραφίες. Στις τελευταίες είναι χαρακτηριστική και η χρήση συγκεκριμένων γραμματοσειρών, η κατάχρηση γραμμάτων μεγάλου μεγέθους, κ.ο.κ.

3 Και εν μέρει αποτέλεσμα της μεθόδου με την οποία διαβάζουμε τα κείμενα σήμερα υπό την επίδραση των σύγχρονων λογοτεχνικών και γλωσσολογικών θεωριών.

4 Από την άλλη υπάρχουν και κοινωνικά συμβάντα/καταστάσεις που δεν είναι σημασιολογικά οργανωμένα ή ορθότερα δεν είναι αποκωδικοποιημένος ο κώδικάς τους. Λ.χ. η γλώσσα των μικρών παιδιών, η «γλώσσα» των ζώων.

5 Έδώ οφείλουμε να κάνουμε τη διάκριση μεταξύ αποδεκτών/ακροατηρίων. Ο πολιτικός λόγος δεν μπορεί και δεν επιδιώκει να είναι κατανοητός από παιδιά μικρής ηλικίας και τα βιβλία Φυσικής προχωρημένου επιπέδου δεν απευθύνονται σε παιδιά προσχολικής ηλικίας. Το νόημα, λοιπόν, είναι μία έννοια που αποκτά υπόσταση μόνον σε συνδυασμό με το ακροατήριο/αποδέκτης του.

6 Σύστημα και όχι άθροισμα τρόπων, με την έννοια ότι αυτοί οι τρόποι δεν είναι δευτερεύοντες και διακοσμητικοί σε σχέση με τον —δήθεν— πρωτεύοντα τρόπο της γλώσσας. Οι τρόποι αυτοί είναι εξίσου σημαντικοί και απαραίτητοι για τη λειτουργία και αποκωδικοποίηση των κειμένων.

7 Λ.χ. το παράδειγμα των συνεντεύξεων είναι πολύ χαρακτηριστικό για τον τρόπο με τον οποίον δεν προσέχουμε μόνον αυτά που λέγονται αλλά και τη μορφή που έχουν αυτά που λέγονται.

Σημειώματα

Σημείωμα Αναφοράς

Copyright Πανεπιστήμιο Πατρών, Μαριάννα Κονδύλη. «Διδακτική της Γλώσσας Ι. Κειμενικά είδη στο νηπιαγωγείο». Έκδοση: 1.0. Πάτρα 2014. Διαθέσιμο από τη δικτυακή διεύθυνση:

<https://eclass.upatras.gr/courses/PN1419/>

Σημείωμα Αδειοδότησης

Το παρόν υλικό διατίθεται με τους όρους της άδειας χρήσης Creative Commons Αναφορά, Μη Εμπορική Χρήση-Όχι Παράγωγα Έργα 4.0 [1] ή μεταγενέστερη, Διεθνής Έκδοση. Εξαιρούνται τα αυτοτελή έργα τρίτων π.χ. φωτογραφίες, διαγράμματα κ.λ.π., τα οποία εμπεριέχονται σε αυτό και τα οποία αναφέρονται μαζί με τους όρους χρήσης τους στο «Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων».

[1] <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Ως **Μη Εμπορική** ορίζεται η χρήση:

- που δεν περιλαμβάνει άμεσο ή έμμεσο οικονομικό όφελος από την χρήση του έργου, για το διανομέα του έργου και αδειοδόχο
- που δεν περιλαμβάνει οικονομική συναλλαγή ως προϋπόθεση για τη χρήση ή πρόσβαση στο έργο
- που δεν προσπορίζει στο διανομέα του έργου και αδειοδόχο έμμεσο οικονομικό όφελος (π.χ. διαφημίσεις) από την προβολή του έργου σε διαδικτυακό τόπο

Ο δικαιούχος μπορεί να παρέχει στον αδειοδόχο ξεχωριστή άδεια να χρησιμοποιεί το έργο για εμπορική χρήση, εφόσον αυτό του ζητηθεί.

Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων

Το Έργο αυτό κάνει χρήση των ακόλουθων έργων:

- Σχήμα1: <μετάφραση από το σχήμα της σελ. 27 του Knapp, P. & Watkins, M. (2005). *Genre, text and grammar*. Sydney: University of New South Wales.>
- Κεφ. 4: Το κείμενο Ελένης Χοντολίδου έχει δημοσιευτεί στο περιοδικό Γλωσσικός Υπολογιστής, τ.1, 1999, στον Ηλεκτρονικό Κόμβο του Κέντρου Ελληνικής Γλώσσας (ΚΕΓ), www.komvos.edu.gr/periodiko/periodiko1st/thematikes

Διατήρηση Σημειωμάτων

- Οποιαδήποτε αναπαραγωγή ή διασκευή του υλικού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνει:
- το Σημείωμα Αναφοράς
- το Σημείωμα Αδειοδότησης
- τη δήλωση Διατήρησης Σημειωμάτων
- το Σημείωμα Χρήσης Έργων Τρίτων

μαζί με τους συνοδευόμενους υπερσυνδέσμους.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στο πλαίσιο του εκπαιδευτικού έργου της διδάσκουσας.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Πατρών**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

